

LEGILE CUMANE DIN 1279. CONȚINUT ȘI EFECTE

Cele două legi cumane sancționate de regele Ladislau a IV-lea (1272-1290) sunt puținele documente care fac o descriere de ansamblu asupra vieții, cutumelor și consecințelor venirii cumanilor în regatul Ungariei. Documentele diferă ca și conținut, și pot fi înțelese atât prin comparație, cât și prin cunoașterea contextului în care au fost redactate.

Cunoașterea statutului acestei populații în Ungaria secolului al XIII-lea este foarte importantă pentru a înțelege respectivele normative. Cumanii nu trebuie considerați ca niște marginali ai societății maghiare, elitele lor militare și politice aflându-se în anturajul regal, chiar dacă o pondere importantă a lor persistau încă în păgânism sau cel puțin așa afirmă episcopul Bruno de Olmütz¹ despre rubedeniile reginei mamă. Totodată, o parte a cumanilor a practicat, așa cum se poate înțelege din documente, ritul răsăritean al creștinismului, iar un rol important în explicarea situației îl are faptul că aceștia locuiseră mult timp alături de populații de credință ortodoxă, dar și legăturile cu restul cumanilor aflați în afara regatului maghiar. Numărul cumanilor pătrunși în regat în timpul regelui Bela al IV-lea (1235-1270) trebuie estimat între 70 și 80 de mii de oameni², o populație deloc negliabilă pentru perioada respectivă.

Alianța strânsă din timpul regelui Ladislau a IV-lea (1272-1290) dintre regalitate și cumani, doar parțial și imperfect creștinați, a însemnat o îndepărtare sensibilă de directivele papale³; de aceea, papa Nicolae al III-lea va trimite în regatul Ungariei un legat apostolic *de latere* în persoana lui Filip de Fermo. Între obiectivele lui Filip de Fermo în regatul Ungariei, unul primordial a fost fără îndoială creștinarea cumanilor, acest lucru reieșind clar din acțiunile întreprinse de legatul apostolic. Primul demers care relevă intenția legatului *de latere* se va desfășura la 23 mai 1279, când regele va sancționa prima lege cumână, așa cum este ea numită de istoriografie⁴.

Regele, ca urmaș demn al sfântului rege Ștefan, își propunea prin intermediul actului „să aducem în barca Domnului, la unirea credinței, printre ceilalți, mulțimea cumanilor, însemnată, în parte, cu pecetea Domnului, încât a primit taina botezului, deși până acum rătăcește pe calea moravurilor rele, și partea rămasă să o ducem de la închinarea păgânismului păgânității la

¹ Șerban Papacostea, *Români în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și imperiul mongol*, București, 1993 (în continuare: Papacostea, *Români*), p. 133.

² András Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe People in Medieval Hungary*, Budapest, 1989 (în continuare: Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*), p. 55-61.

³ Papacostea, *Români*, p. 132.

⁴ Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*, p. 79.

cunoașterea credinței creștine”⁵. Bineînțeles, prin credința creștină documentul se referă explicit la cea catolică. Însă este interesantă accepțiunea de „moravuri rele”, pe care le aveau cumanii, ele putând însemna atât păstrarea cultului păgân sau unele elemente ale acestuia, cât și, spunem noi, păstrarea credinței creștine răsăritene. Nici tânărul rege nu era un exemplu bun pentru cumanii săi, el repudiindu-și soția și luându-și o amantă cumană pe nume Edua⁶. Regele jură pe sfânta evanghelie să apere credința catolică și libertatea Bisericii totodată, asumându-și un rol principal în catolicizarea cumanilor.

Reprezentanții cumanilor la luarea hotărârilor sunt Uzur și Tolon (în traducere „lună plină”), care „au jurat în chip solemn în fața tuturor, înaintea aceluia domn legat și a noastră, în numele lor și a obștii cumanilor, a căror împuternicire și încuviințare spuneau că o au [...], să păzească cu credință poruncile scrise mai jos”⁷.

Fragmentul este interesant prin afirmația prezentă că Uzur și Tolon aveau încuviințarea cumanilor de a-i reprezenta, pentru că surprinde absența dintr-un document de o asemenea importanță a lui Alpar (Alpra)⁸, cel care era considerat conducătorul suprem al cumanilor din regat, aspect ce indică faptul că nu toți cumanii erau de acord cu prevederile actului și că în condițiile date respectarea reglementărilor impuse de document era incertă.

Prevederile ce trebuiau respectate erau „ca toți cumanii împreună și fiecare în parte, de orice vârstă și sex, care nu s-au botezat încă, vor și doresc să primească taina botezului și să primească și să țină toate tainele bisericesti și toate celelalte porunci ce trebuie păzite și pe care le învață, le ține și le propovăduiește sfânta Biserică romană și, părăsind și lăsând cu totul cinstirea idolilor și toate și fiecare închinare păgână să păstreze unirea credinței catolice”⁹. Cu alte cuvinte cumanii își asumau prin document trecerea comunității lor în totalitate la creștinismul reglementat de Biserica romană fără a păstra nici un element al păgânismului lor tradițional. În continuare, actul descrie și alte obligații asumate de reprezentanții cumanilor care „s-au îndatorat foarte deslușit să părăsească și să plece din corturile și casele lor de pâslă și să locuiască și să sălășluiască în sate după obiceiul creștin, în clădiri și case statornice și s-au legat lămurit să urmeze pe creștini în toate moravurile și riturile”. Așadar, prin lege cumanii renunțau la orice element tradițional definitoriu pentru a se integra în marea comunitate catolică, fără a cere nimic în schimb, mai mult „se vor înfrâna cu totul dela săvârșirea oricăror nelegiuiri și pricinuirii de focuri, de la omorârea creștină și de la vărsări de sânge creștin în

⁵ *Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania. Veacul al XIII-lea*, vol. II, București, 1952 (în continuare: *DIR C XIII*), p. 205.

⁶ Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*, p. 78.

⁷ *DIR C XIII*, vol. II, p. 206.

⁸ Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*, p. 55.

⁹ *DIR C XIII*, vol. II, p. 206-207.

regatul și ținuturile supuse stăpânirii noastre”. Obligațiile cumanilor par destul de clare, pe lângă acestea ei urmând a fi cercetați dacă respectă înțelegerea, în caz contrar împotriva lor urmând să se întreprindă o expediție generală, ce trebuia condusă de însuși regele Ungariei. Totodată, cumanii se obligau: „au lăsat, au părăsit în numele lor și al acelor cumani, toate mănăstirile, bisericile și moșiile mănăstirilor, bisericilor și ale tuturor nobililor și ale celorlalți creștini, pe care le-au cotopt și le-au stăpânit până acum pe nedrept”. Împovărați de obligații și lipsiți de un exemplu regal adecvat era evident că „mulțimea cumanilor” nu va respecta acest angajament. Nu trebuie omis nici faptul că la această întrunire ei nu fuseseră reprezentați corespunzător și că astfel nu toți liderii cumani acceptaseră aceste prevederi; de aceea, prima lege cumană capătă caracterul unei discuții preliminare pentru o nouă lege cu privire la aceștia, care va fi redactată la 10 august 1279.

Ceea ce se schimbă față de întâia întrunire este în primul rând reprezentarea cumanilor, ei participând la luarea deciziei prin „domnul cumanilor, anume Alpar și Uzuz (Uzur) și ceilalți domni ai cumanilor și pe scurt toți nobilii cumani și obștea lor”¹⁰. O altă schimbare radicală față de primul document este că dacă în primul act se menționa ca mulțimea cumanilor să îmbrățișeze credința ce o propovăduia sfânta Biserică romană, în cel de-al doilea părăsirea păgânismului se putea face prin „unirea cu credința catolică sau ortodoxă”¹¹. Concesia este surprinzătoare, chiar dacă vine la cinci ani de la Conciliul Lyon II și credem noi că înseamnă că o parte a cumanilor erau deja creștinați în rit ortodox, iar documentul vine să consfințească o stare de lucruri existentă, acesta fiind, fără îndoială, unul din motivele pentru care nu toți conducătorii cumanilor participaseră la elaborarea primei legi. Creștinarea unei părți a cumanilor în ritul răsăritean poate explica scrisoarea papei Nicolae al III-lea către legatul apostolic din Ungaria din 1291, când suveranul pontif cere să se investigheze dacă Ladislau al IV-lea Cumanul a murit catolic, eretic sau schismatic¹²; asta în condițiile în care monarhul și-a petrecut ultimii ani de viață în compania adepților săi fideli.

Concesiile făcute de legatul apostolic *de latere* Filip de Fermo cumanilor nu se opresc aici, lor le este înlăturată „îndatorirea de a-și rade barba, a-și scurta părul și a-și schimba portul hainelor”¹³, așadar, prin îngăduința ierarhului catolic comunitatea cumană nu își pierde din trăsăturile sale definitorii. Concesia fiind făcută, spune documentul, la stăruința regelui, ea venea să determine apropierea dintre această populație atașată de cutume și Biserica romană.

¹⁰ *Ibidem*, p. 218.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Eudoxiu Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente privitoare la istoria Românilor*, I/1, București, 1887, p. 503-504.

¹³ *DIR C XIII*, vol. II, p. 218.

Creдем că negocierile și consultările din perioada dintre cele două documente au demonstrat că, pe lângă unele concesii, cumanii trebuiau atrași și prin anumite drepturi pe care aceștia trebuiau să le primească în regat. În acest scop, în cel de al doilea document sunt reglementate și locurile pe care cumanii trebuiau să se așeze în regatul Ungariei. Totodată, obligațiile militare și pedepsele nerespectării acestora devin aceleași pentru nobilimea cumană cu ale nobilimii maghiare. Documentul menționează și unele drepturi acordate cumanilor de către regele Bela al IV-lea și anume că ei se aflau sub jurisdicția directă a palatinului regelui, precum și faptul că domnii și nobilii cumani dispuneau de aceleași libertăți și privilegii ca ale nobililor maghiari.

Regele urmărea prin aceste demersuri să-și constituie o armată catolică fidelă, care să-i ofere posibilitatea să recupereze puterea din mâinile oligarhilor regatului, însă comportamentul său și modul său de viață nu va fi un argument pentru catolicizarea cumanilor. Loialitatea cumanilor față de monarh este demonstrată și de episodul arestării episcopului Filip de Fermo, când, deși aceștia doreau să-l ucidă pe legatul apostolic, dându-și seama că gestul acesta i-ar periclita viața lui Ladislau al IV-lea, aflat la rândul său în arestul nobililor maghiari, îl vor elibera pe legatul *de latere*¹⁴.

Separați de rege de către oligarhia maghiară, în fruntea căreia se afla clanul Aba, și supuși unei presiuni de aplicare a celei de a doua legi cumane¹⁵, cumanii vor ataca unele domenii nobiliare și mănăstirești. Astfel de atacuri sunt menționate în Bihor și Banat din partea cumanilor așezați aici¹⁶.

Nu este mai puțin adevărat că unii nobili maghiari vor folosi astfel de atacuri sau le vor încuraja și conduce, în dorința de a-și soluționa conflicte mai vechi; un astfel de caz este relevant și de un document din 1285, în care este amintit atacul nobilului „Albert, fiul lui Zalauch, venind alături de cumani, a nimicit susnumitul sat Cadea, al comitelui Cosma, a jefuit toate averile oamenilor din acest sat, stricând biserica aflătoare acolo”¹⁷. Cumanii au atacat și mănăstirea Igrish, unde se găseau în acel timp și podoabele și bijuteriile casei regale¹⁸, însă invadatorii nu au putut cuceri mănăstirea pe care cisterciienii o transformaseră într-o adevărată fortăreață¹⁹.

¹⁴ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001, p. 120.

¹⁵ Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*, p. 80.

¹⁶ Petru Iambor, „Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, 17, 1974 (în continuare: Iambor, *Atacurile*), p. 213.

¹⁷ *DIR C XIII*, vol. II, p. 270.

¹⁸ Iambor, *Atacurile*, p. 213.

¹⁹ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea Carpatică*, Cluj-Napoca, 2005, p. 261.

Anarhia din regat este completată de lupta dusă de rege în fruntea unei coaliții nobiliare împotriva clanului Aba²⁰. În acest context, cumanii din regat cer ajutorul cumanilor din Moldova, care vor invada Ungaria sub conducerea lui Oldamur²¹.

Invazia nu trebuie pusă numai pe seama apelului cumanilor din regat, ci ea trebuie corelată cu disputele europene ale vremii și cu faptul că pendularea politicii regale între imperativele Romei papale și cele ale Hoardei de Aur s-au oprit în favoarea primului factor²². Ori Hoarda de Aur, la conducerea căreia se aflau doi hani, Tele Buga și Nogai, reprezenta la acea vreme o forță care prin alianțele sale se împotriva partidei proangevine condusă de Martin al IV-lea²³ în dominarea Mediteranei occidentale și care nu putea permite evoluția Ungariei sub imperativele Romei.

Invazia lui Oldamur trebuia să provoace ruperea regatului Ungariei de această alianță. Astfel este explicabilă intenția lui Oldamur de a-l alunga pe rege²⁴, acest demers fiind motorul ce va duce la riposta monarhului împotriva invadatorilor. Atacul cuman extern va fi susținut și de o rebeliune ce va atrage o mare parte a cumanilor din regat, ducând la unirea celor două forțe distructive. Lupta decisivă dintre cele două tabere se va da în estul Tisei, lângă lacul Hód, unde ostilitățile dintre cele două armate sunt îndârjite. Momentul decisiv al luptei și care aduce victoria armatei regale l-a reprezentat o puternică furtună²⁵, care va face inutile arcurile cumanilor. Invazia, chiar dacă nu s-a soldat cu victoria invadatorilor, este importantă prin consecințele pe care le va avea asupra politicii interne și externe a regatului maghiar. După luptă, două dintre cele șapte triburi cumane din regat, adică aproximativ 30% din cumani îl vor părăsi, urmând invadatorii în retragerea lor²⁶. Monarhul va încerca să îi convingă pe aceștia să rămână atât prin mijloace pașnice, cât și prin utilizarea forței, urmărirea lor terminându-se în „șara și de la hotarele tătarilor pe care nu le mai călcase niciunul din înaintașii noștri”²⁷. Reducerea numărului cumanilor din regat aducea cu sine și diminuarea suportului militar și economic pe care aceștia îl acordau regelui. Soarta cumanilor capturați de nobilii maghiari cu ocazia rebeliunii era una destul de dură, aceștia fiind împărțiți pe moșiile

²⁰ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, Cluj-Napoca, 2001 (în continuare: Sălăgean, *Transilvania*), p. 188.

²¹ Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*, p. 80.

²² Papacostea, *Români*, p. 123.

²³ Thomas Tănase, „Le Khan et la géopolitique de la Mer Noire en 1287 à travers un document missionnaire: la lettre de Ladislau, custode de Gazarie”, în *Annuario dell' Instituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanista di Venezia*, VI-VII, nr. 6-7, 2004-2005, p. 283.

²⁴ Iambor, *Atacurile*, p. 213.

²⁵ Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*, p. 80.

²⁶ *Ibidem*, p. 61.

²⁷ *DIR C XIII*, vol. II, p. 293.

nobilimii, ce participase la înfrângerea răscoalei, ca robi²⁸. Scăderea forței cumanilor, precum și neîncrederea crescută de rebeliune îl vor face pe Ladislau al IV-lea să încerce impunerea unui nou sistem politic, un sistem bazat pe echilibrul dintre forțele aristocratice, în fruntea căruia urma să se afle el²⁹.

Legile cumane au reglementat așezarea cumanilor în regatul Ungariei; chiar dacă a doua lege a impus unele drepturi comunităților cumane, implementarea normelor ei a fost anevoioasă, lucru explicabil dat fiind comportamentul regal, dar și atașamentul cumanilor față de cutume. Presiunea exercitată de clerul și baronii regatului pentru aplicarea legii nu a condus către împlinirea acestui deziderat, ci dimpotrivă a provocat, așa cum am putut observa, riposta unei importante părți a cumanilor care au fost sprijiniți de forțe militare din afara regatului. Rezultatul luptelor dintre cei doi combatanți va fi părăsirea regatului de o importantă parte a cumanilor din regat.

A doua lege cumană nu a rezolvat problema acestei populații din regatul Ungariei, tensiunile dintre cumani și maghiari persistând pentru mult timp. Acest al doilea act era greu de aplicat și din partea nobilimii maghiare căreia îi era greu să accepte poziția de egalitate cu liderii noilor veniți în regat, pe seama cărora era foarte ușor să fie puse toate problemele interne ale regatului.

Cu toate că legile cumane au fost elaborate în timpul apogeului influenței politice a cumanilor în regatul Ungariei³⁰, ele nu au contribuit la integrarea rapidă a cumanilor în cadrul regatului. Discreditați prin atribuirea regicidului de la Cheresig, cumanii își vor pierde treptat rolul de forță politică importantă în cadrul Ungariei, fiind asimilați în urma unui îndelungat proces în rândul populației maghiare.

ADRIAN DUMITRU DUME,
Universitatea din Oradea

THE CUMAN LAWS OF 1279. CONTENTS AND CONSEQUENCES Summary

The Cuman laws issued in 1279 represent a crucial moment in the evolution of the Cuman population in the Kingdom of Hungary. Having been issued in a period of crisis of the Arpadian kingship, the two laws need to be analyzed in the context of the internal political conditions of the kingdom. The reasons for issuing these laws are discernible both in the text of the laws and also in the importance acquired by the Cuman population in the kingdom of Hungary.

²⁸ Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*, p. 80-81.

²⁹ Sălăgean, *Transilvania*, p. 188.

³⁰ Pálóczi-Horváth, *Pechenegs*, p.77.

With an Arpadian king having Cuman origin (the mother of King Ladislas IV was a Cuman princess), in a time of crisis of the royal power and unfavorable external conditions (Hungary was oscillating between satisfying the conditions of Nogay Khan of the Golden Horde and the papal requirements) the conditions were unfavorable for the implementation of normative measures seeking the integration of a nomad population, which glided between paganism and Greek-Orthodoxy. The impossibility of adjusting to the new norms led two of the seven tribes that had initially settled in Hungary, to leave the kingdom. However, in the long run the Cumans were integrated into the Roman-Catholic Hungarian community.

Keywords: Cumans, Hungary, Ladislas IV, Papacy, norms